

บทที่ 5

สรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยได้นำเสนอในประเด็นสำคัญ โดยแบ่งออกเป็น 4 ส่วน คือ สรุปการวิจัย ผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

1. สรุปการวิจัย

1.1 วัตถุประสงค์การวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา (1) สภาพทางสังคมและเศรษฐกิจบางประการของเกษตรกรที่เข้าร่วมในโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน (2) การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน จังหวัดสมุทรปราการ (3) ปัญหาและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมใน โครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน

1.2 วิธีการดำเนินการวิจัย

1.2.1 ประชากรในการวิจัย ได้แก่ เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน จังหวัดสมุทรปราการ ปี 2547/2548 จำนวน 8 ศูนย์ ๆ ละ 20 คน ของอำเภอบางปะ และ กิ่งอำเภอบางเสาธง จังหวัดสมุทรปราการ รวมจำนวนประชากร 160 คน และไม่มีการสุ่มตัวอย่างเนื่องจากมีประชากรไม่มาก

1.2.2 เครื่องมือในการรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ ใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง โดยแบ่งแบบสัมภาษณ์ออกเป็น 5 ตอน คือ (1) สภาพทางสังคมบางประการ (2) สภาพทางเศรษฐกิจบางประการ (3) ปัจจัยด้านโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน (4) การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน และ (5) ปัญหา และข้อเสนอแนะของเกษตรกรในโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน

1.2.3 การทดสอบแบบสัมภาษณ์ หลังจากได้สร้างแบบสัมภาษณ์ได้นำไปทดสอบกับเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน ที่ไม่ใช่กลุ่มตัวอย่างจำนวน 20 ราย จากนั้นนำมาปรับปรุงแก้ไขให้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ก่อนที่จะนำไปสัมภาษณ์เกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง

1.2.4 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ขอความร่วมมือเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรระดับตำบล ในการนัดหมายเกษตรกร และผู้วิจัยได้ชี้แจงวัตถุประสงค์ของการวิจัย พร้อมทั้งอธิบายคำถามในแต่ละประเด็น

1.2.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์ สำเร็จรูป วิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติพรรณนา โดยการแจกแจงความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าต่ำสุด และสูงสุด ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน และค่าน้ำหนักเฉลี่ย (mean weight score)

2. ผลการวิจัย

2.1 สภาพทางสังคมบางประการของเกษตรกรผู้เข้าร่วมโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน

เกษตรกรส่วนใหญ่ที่เข้าร่วมโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน เป็นเพศชาย อายุเฉลี่ย 52.22 ปี จบการศึกษาระดับประถมศึกษา มีสมาชิกในครัวเรือนเฉลี่ย 4.38 คน เกษตรกรเป็นสมาชิกธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร รองจากสมาชิกศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน มีประสบการณ์ทำนาเฉลี่ย 36.80 ปี

2.2 สภาพทางเศรษฐกิจบางประการของเกษตรกรผู้เข้าร่วมโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน

เกษตรกรส่วนใหญ่มีพื้นที่นาโดยการเช่า เฉลี่ย 25.80 ไร่ พื้นที่ทำนาของตนเอง เฉลี่ย 2.16 ไร่ เกษตรกรมีแรงงานภาคการเกษตร เฉลี่ย 2.32 คน แรงงานนอกภาคการเกษตร เฉลี่ย 0.94 คน ส่วนใหญ่เกษตรกรกู้เงินมาทำนา โดยกู้จากกองทุนหมู่บ้าน และกู้จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ปี 2549 เกษตรกรมีรายได้ภาคการเกษตร เฉลี่ย 190,758.75 บาท มีรายได้นอกภาคการเกษตร เฉลี่ย 124,300.75 บาท และเกษตรกรมีรายได้รวม เฉลี่ย 231,340.12 บาท ส่วนรายจ่ายภาคการเกษตร เฉลี่ย 48,290.12 บาท มีรายจ่ายด้านบริโภค ในครัวเรือน เฉลี่ย 55,258.12 บาท และมีรายจ่ายรวม เฉลี่ย 57,423.14 บาท

2.3 ปัจจัยด้านโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน

2.3.1 แหล่งที่เกษตรกรได้รับความรู้ ประเภทสื่อบุคคลส่วนใหญ่เกษตรกรได้รับความรู้จากเจ้าหน้าที่ของรัฐรวมกับเพื่อนบ้าน สื่อกิจกรรม ส่วนใหญ่ได้รับการฝึกอบรมและศึกษาดูงาน ส่วนสื่อมวลชน ส่วนใหญ่ไม่ได้รับ

2.3.2 การติดต่อสื่อสารของเกษตรกร มีการติดต่อสื่อสารในเรื่องเกี่ยวกับโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชนเป็นครั้งคราว มีการติดต่อกับเกษตรตำบลอย่างสม่ำเสมอ ติดต่อกับนักวิชาการจังหวัด ติดต่อกับเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จ และผู้นำท้องถิ่นเป็นครั้งคราว

2.3.3 การได้รับการสนับสนุนจากโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน

1) การสนับสนุนด้านปัจจัยการผลิต เกษตรกรทั้งหมดได้รับการสนับสนุนเมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพดี ปุ๋ยเคมี ตาข่ายไนล่อน และปุ๋ยพืชสด ตามลำดับ

2) การสนับสนุนการดำเนินโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน เกษตรกรส่วนมากได้รับสนับสนุนด้านการถ่ายทอดเทคโนโลยี การจัดตั้งกองทุนหมุนเวียน การรวมกลุ่ม วัสดุอุปกรณ์การถ่ายทอดเทคโนโลยี และค่าปรับพื้นที่บริเวณศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน ตามลำดับ

2.3.4 ความรู้ของเกษตรกรในโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน

1) ความรู้ด้านการเตรียมเมล็ดพันธุ์ เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชนเกือบทั้งหมด มีความรู้เรื่องเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ใช้ทำแปลงขยายพันธุ์จะต้องมีพันธุ์ปนได้ไม่เกินร้อยละ 0.2 มีความรู้เรื่องระดับน้ำในแปลงนาที่เหมาะสม คือประมาณ 5 – 15 เซนติเมตร รายมีความรู้เรื่องเมล็ดพันธุ์ที่จะใช้ขยายพันธุ์จะต้องมีความงอกไม่ต่ำกว่าร้อยละ 80 ทั้งนี้เกษตรกรสองในสาม มีความรู้การใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวในอัตรา 15 – 20 กิโลกรัมต่อไร่สำหรับปลูกข้าวโดยวิธีหว่าน มีความรู้การใช้เมล็ดพันธุ์ข้าว 5-7 กิโลกรัมต่อไร่ สำหรับการปลูกข้าวโดยวิธีปักดำ ตามลำดับ

2) ความรู้ด้านการเตรียมดิน เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชนส่วนมาก มีความรู้วิธีการไถตะเล้งไถน้ำเข้าเพื่อหมักดิน การปรับปรุงบำรุงดินโดยการใช้ปุ๋ยหมัก และปุ๋ยชีวภาพ และรู้วิธีการไถตะเล้งตากทิ้งไว้ ตามลำดับ

3) ความรู้ด้านการใส่ปุ๋ย เกษตรกรส่วนมาก

มีความรู้ในประเด็นการใส่ปุ๋ยเคมีสูตร 16 -20 -0 สำหรับดินเหนียว มีความรู้การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ เพื่อลดต้นทุนการผลิต และรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดิน มีความรู้การใช้ปุ๋ยแต่งหน้าก่อนระยะที่ต้นข้าวสร้างรวงหรือประมาณ 30 วัน ก่อนข้าวออกดอก และรู้วิธีการใส่ปุ๋ยเคมีสูตร 16 – 16 – 8 สำหรับดินทราย ตามลำดับ

4) ความรู้ด้านการป้องกันและกำจัดโรคแมลงศัตรูพืช เกษตรกรส่วนมาก

รู้จักโรคแมลงศัตรูข้าวสำคัญ รู้จักวิธีป้องกันกำจัดโรคแมลงโดยใช้พันธุ์ต้านทาน การใช้สารสกัดจากธรรมชาติ และเกษตรกรประมาณสองในสาม รู้ว่าเมื่อมีการระบาดของศัตรูพืชต้องศึกษาสำรวจ วิเคราะห์ และประเมินศัตรูธรรมชาติว่าสามารถควบคุมศัตรูพืชได้หรือไม่ก่อนตัดสินใจใช้สารเคมีป้องกันกำจัด

5) ความรู้ด้านการเก็บเกี่ยว เกษตรกรเกือบทั้งหมดมีความรู้การตากเมล็ด

พันธุ์ข้าวให้เหลือความชื้น 14 เปอร์เซ็นต์ รู้ว่าก่อนเก็บเกี่ยวข้าวประมาณ 7 – 10 วัน ควรระบายน้ำออกจากแปลงนาเพื่อให้ข้าวสุกแก่สม่ำเสมอ รู้ว่าการเก็บเกี่ยวข้าวในระยะเวลาที่เหมาะสม คือระยะพลับพลึง และมีเกษตรกรประมาณสองในสามรู้วิธีการเก็บรักษามะลิพันธุ์ข้าวเปลือกคุณภาพดี โดยบรรจุในกระสอบป่าน

2.3.5 การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าว

ชุมชน

1) เกษตรกรมีส่วนร่วมดำเนินกิจกรรมในโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิต

พันธุ์ข้าวชุมชน ในระดับปานกลาง โดยมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมโรงเรียนเกษตรกรทุกครั้ง สำหรับประเด็นอื่นๆ เกษตรกรมีส่วนร่วมดำเนินกิจกรรมในระดับปานกลาง

2) เกษตรกรมีส่วนร่วมรับผลประโยชน์ในโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิต

พันธุ์ข้าวชุมชน ในระดับค่อนข้างมากในทุกประเด็น ได้แก่ การมีส่วนร่วมทำให้เกษตรกรได้รับความรู้ตามกระบวนการโรงเรียนเกษตรกร ทำให้เกษตรกรได้รับความรู้จากเกษตรกรตำบล นักวิชาการในการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพดีตลอดฤดูกาลเพาะปลูก และร่วมรับผลประโยชน์จากกองทุนหมุนเวียน เช่น ได้กู้เงินหรือปัจจัยการผลิต ตามลำดับ

3) การมีส่วนร่วมในการตรวจสอบ ติดตามและประเมินผลโครงการศูนย์

ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน ในระดับปานกลางทุกประเด็น ได้แก่ ร่วมตรวจสอบติดตามการบริหารกองทุนหมุนเวียน ร่วมกับเกษตรกรตำบล นักวิชาการจังหวัดในการติดตามแปลงผลิตเมล็ดพันธุ์ และการประเมินผลโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน ตามลำดับ

2.4 ปัญหา และข้อเสนอแนะของเกษตรกรในโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน

ปัญหาด้านการมีส่วนร่วมดำเนินกิจกรรม พบว่าเกษตรกร มีปัญหาสถานที่จัดทำแปลงผลิตเมล็ดพันธุ์ มีปัญหาการดำเนินการถ่ายทอดเทคโนโลยีตามกระบวนการโรงเรียนเกษตรกร ปัญหาด้านการมีส่วนร่วมรับผลประโยชน์ เกษตรกร มีปัญหาการควบคุมศัตรูพืช และการจัดการผลประโยชน์จากกองทุนหมุนเวียนปัญหาด้านการมีส่วนร่วมตรวจสอบ ติดตามและประเมินผล พบว่า เกษตรกร มีปัญหาการควบคุมกระบวนการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว มีปัญหาการตรวจสอบการบริหารกองทุนหมุนเวียน และปัญหาการดำเนินการศูนย์ฯ พบว่า เกษตรกร มีปัญหาการจัดตั้งปัจจัยการผลิตของทางราชการล่าช้า มีปัญหาการป้องกันและกำจัดศัตรูพืชแบบผสมผสานตามกระบวนการโรงเรียนเกษตรกร และมีปัญหาการคัดเลือกแปลงผลิตเมล็ดพันธุ์

3. การอภิปรายผล

3.1 สภาพทั่วไปของเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน ส่วนใหญ่เกษตรกรมีความรู้ในการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพดีค่อนข้างสูง ทั้งนี้เนื่องจากเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการได้รับการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีการเกษตรตามกระบวนการโรงเรียนเกษตรกรตลอดฤดูกาลผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพดีตั้งแต่เริ่มปลูก จนถึงวิทยาการหลังการเก็บเกี่ยว เกษตรกรส่วนมากจะติดต่อกับเกษตรตำบล นักวิชาการ ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่รัฐ

3.2 เกษตรกรส่วนใหญ่ที่เข้าร่วมโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน จะได้รับสนับสนุนด้านการถ่ายทอดเทคโนโลยีที่เหมาะสม ด้านปัจจัยการผลิต เช่นเมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพดี ปุ๋ยเคมี ตาข่ายไนล่อน และปุ๋ยพืชสด ตามลำดับ ทั้งนี้อาจเป็นผลมาจากข้อกำหนดของโครงการ

3.3 เกษตรกรมีความรู้ในโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน

3.3.1 เกษตรกรมีความรู้ในด้านการเตรียมเมล็ดพันธุ์ที่จะใช้ทำแปลงขยายพันธุ์ข้าวคุณภาพดี มีความรู้เรื่องเมล็ดพันธุ์ต้องมีความงอกไม่ต่ำกว่าร้อยละ 80 การรักษาระดับน้ำในแปลงที่เหมาะสม และมีความรู้การใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวในอัตรา 15 – 20 กิโลกรัมต่อไร่ สำหรับการปลูกโดยวิธีหว่าน มีเพียงประเด็นการปลูกข้าวโดยวิธีปักดำที่มีการใช้อัตรามล็ดพันธุ์ 5 – 7 กิโลกรัมต่อไร่ ที่เกษตรกรไม่ถึงครั้งที่ยังไม่รู้ ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะพื้นที่ทำนาในเขตจังหวัดสมุทรปราการไม่นิยมปลูกข้าวโดยวิธีปักดำปักกล้า จึงไม่คุ้นเคยกับวิธีดังกล่าว

3.3.2 เกษตรกรมากกว่า 3 ใน 4 มีความรู้ในการเตรียมดิน ได้แก่ การไถดิน แล้วไฉนน้ำเข้าหมักดิน การปรับปรุงบำรุงดินโดยใช้ปุ๋ยหมักและปุ๋ยชีวภาพในการปรับปรุงบำรุงดิน เพื่อเป็นการลดต้นทุนในการผลิตเมล็ดพันธุ์ และการไถดินแล้วตากดินทิ้งไว้เป็นประเด็นที่ เกษตรกรมีความรู้ต่ำกว่าประเด็นอื่นๆ ทั้งนี้เนื่องจากสภาพการทำงานในเขตภาคกลาง หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้วทิ้งเศษฟางข้าวในแปลงให้แห้งพอก็จะทำการเผาเพื่อไถดินทำการปลูก ข้าวในรุ่นต่อไป

3.3.3 เกษตรกรมีความรู้ในการใส่ปุ๋ย ได้แก่ การใช้ปุ๋ยเคมีสูตร 16 – 20 – 0 สำหรับพื้นที่นาเป็นดินเหนียว การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ในการปรับปรุงบำรุงดิน การใช้ปุ๋ยแต่งหน้าโดย การใช้ในระยะที่ต้นข้าวสร้างรวง หรือประมาณ 30 วันก่อนข้าวออกดอก

3.3.4 เกษตรกรส่วนใหญ่มีความรู้ในการเก็บเกี่ยว และการเก็บรักษามะล็ด พันธุ์ข้าวคุณภาพดี ในทุกประเด็น เช่น ประมาณ 7 – 10 วัน ควรระบายน้ำออกจากแปลงนา เพื่อให้ ข้าวสุกแก่สม่ำเสมอ เก็บเกี่ยวข้าวระยะพลับพลึง เมล็ดพันธุ์มีความชื้น 14 เปอร์เซ็นต์ นำเมล็ดพันธุ์ บรรจุในกระสอบป่านวางบนพื้น ที่กล่าวมาทั้งหมดในเรื่องความรู้ของเกษตรกรเป็นความรู้ที่ได้รับ จากกระบวนการ โรงเรียนเกษตรกรตลอดฤดูกาลเพาะปลูก

3.4 การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน

3.4.1 เกษตรกรส่วนใหญ่มีส่วนร่วมดำเนินกิจกรรมในโครงการศูนย์ส่งเสริมและ ผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน ในระดับปานกลาง ทั้งนี้อาจจะเป็นผลเนื่องจากการประชาสัมพันธ์ให้สมาชิก ศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชนเข้าใจวัตถุประสงค์ของการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพดี ยังไม่ ทัวถึง เกษตรกรมีส่วนร่วมดำเนินกิจกรรมตามกระบวนการโรงเรียนเกษตรกรในระดับ ค่อนข้างมากอาจจะเป็นเพราะการกำหนดเงื่อนไขของโครงการที่เกษตรกรต้องปฏิบัติตาม

3.4.2 เกษตรกรมีส่วนร่วมรับผลประโยชน์ ค่อนข้างมากในทุกประเด็น เนื่องจาก เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการต้องผ่านกิจกรรมตามกระบวนการถ่ายทอดความรู้จากเกษตรกรตำบล และนักวิชาการจังหวัดในการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพดี และร่วมรับผลประโยชน์จากกองทุน หมุนเวียนโดยการกู้เงินหรือปัจจัยการผลิต

3.4.3 เกษตรกรมีส่วนร่วมในการตรวจสอบ ติดตามและประเมินผล ในระดับปานกลางทุกประเด็น ทั้งนี้อาจเป็นผลเนื่องจากการติดตาม ตรวจสอบและประเมินผล มักจะดำเนินการโดยเกษตรกรตำบล นักวิชาการระดับจังหวัดหรือเจ้าหน้าที่หน่วยงานในส่วนกลาง

4. ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษางานวิจัยครั้งนี้ การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชนของเกษตรกรจังหวัดสมุทรปราการ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะบางประการ ดังนี้

4.1 ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปเป็นแนวทางในการส่งเสริมในด้านการเกษตร

4.1.1 จากผลการวิจัย พบว่า เกษตรกรที่เป็นสมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชนอยู่ในระดับปานกลาง ส่วนใหญ่เข้าพื้นที่นาจากผู้อื่น ดังนั้นเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรควรเน้นให้เกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการให้มาก ผู้เข้าร่วมทุกคนจะได้รับผลประโยชน์เสมอหน้ากัน และผู้มีส่วนร่วมจะมีความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการนั้นด้วย ส่วนเจ้าหน้าที่ต้องเพิ่มทักษะการทำงานแบบมีส่วนร่วมให้มากขึ้น

4.1.2 จากการศึกษาแหล่งข่าวสารความรู้ที่เกษตรกรได้รับ พบว่า ส่วนใหญ่ได้รับข้อมูลข่าวสารจากเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นหลัก รองลงมาเป็นเพื่อนบ้าน ดังนั้นหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องควรจะทำให้ความสำคัญกับข่าวสาร ความรู้วิชาการในด้านเทคโนโลยีการเกษตรผ่านสื่อมวลชน ได้แก่ วิทยุโทรทัศน์ หอกระจายข่าว เพิ่มมากขึ้น ทำให้เกษตรกรได้รับข่าวสารโดยตรง และรวดเร็วอีกทางหนึ่ง

4.1.3 ปัญหาของเกษตรกร ได้แก่ การจัดส่งปัจจัยการผลิตล่าช้า รองลงมาปัญหาการป้องกันกำจัดศัตรูพืชแบบผสมผสานตามกระบวนการโรงเรียนเกษตรกร ดังนั้นภาครัฐต้องพิจารณาการส่งปัจจัยการผลิตให้ทันต่อฤดูกาลผลิต พร้อมกับเน้นให้เกษตรกรเข้าใจกระบวนการโรงเรียนเกษตรกรมากยิ่งขึ้น

4.2 ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาวิจัยครั้งต่อไป

4.2.1 ควรศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จและไม่สำเร็จของโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน ความพึงพอใจของเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ บทบาทของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ที่เกี่ยวข้องในการรับผิดชอบโครงการ ปัจจัยด้านความเข้มแข็งของผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่มที่มีผลต่อการดำเนินการโครงการ เป็นต้น

4.2.2 ควรศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจเข้าร่วมเป็นสมาชิกศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน